

парижського журналу «Континент», її опублікували. Наслідки не забарилися. Автора виганяють з партії, з творчих спілок і вже безробітного арештують. У слідчому ізоляторі КДБ, куди письменника направили за написання книги, у нього загострились хвороби. Цим негайно скористались відповідні органи, змусивши хвору людину написати листа, в якому автор осуджував себе і свого друга В. Некрасова. Цей лист 1 квітня 1978 р. опублікували у газеті «Радянська Україна» і за задумом він мав стати пропагандистським трюком, покликаним затаврувати автора та його прихильників. Проте сам В. Некрасов показав приклад, як треба ставитись до провокацій КДБ, підтвердивши свої дружні почуття до Г. Снегирьова, висловивши глибоке співчуття до його нелюдських страждань. Завдяки своєму листу Г. Снегирьова було негайно звільнено з-під варті і відправлено у Жовтневу лікарню у Києві. Однак, стан його був уже безнадійний і 28 грудня у тяжких муках він помер, перед тим зусиллям волі змусивши себе укласти нотатки, в яких описав своє перебування у слідчому ізоляторі та в лікарні [9, с. 5–8].

Таким чином, у період холодної війни мистецтво активно використовувалось з метою ідеологічної пропаганди. Між західними і радянськими митцями існувала певна штучно створена дистанція, котра заважала плідним контактам. Ідеологічно вивірене радянське мистецтво з упередженням сприймалось на Заході. Проте окремі талановиті українські митці здобували успіх також і за межами СРСР. Характерно, що внаслідок радянської політики високою популярністю на Заході користувались жанри, що не несли виразного ідеологічного навантаження: хореографічне, музичне, оперне мистецтво. Ці жанри сприяли піднесенню авторитету СРСР на світовій арені, як культурної держави. При цьому радянська система намагалась уніфікувати національне обличчя вітчизняної культури і дозволяла залишати у творах лише окремі архаїзовані національні елементи. Українська культура, як і сама Україна, для Заходу залишалися мало-відомими, оскільки йшла пропаганда радянської культури, яка нерідко сприймалась як російська. Відсутність дипломатичних представництв в Україні та власної міжнародної політики позбавляли республіку прямих контактів зі світом. Це спричиняло певну ізольованість Києва на відміну від Москви, Ленінграду, де ці контакти були тісніші. Проте існували контакти між українськими і російськими митцями

нонконформістами і останні сприяли контактам із Заходом, зокрема, в рамках правозахисного руху.

Творчість нонконформістського характеру викликала особливе зацікавлення у західної громадськості, а драматична доля митців нонконформістів – співчуття і серйозну дієву підтримку. Зокрема, через засоби масової інформації, публічні виступи йшов розголос про реальне становище митця в радянській тоталітарній державі. Таким чином здійснювався тиск на керівництво СРСР і це нерідко мало позитивні наслідки: деяким митцям дозволяли виїхати за кордон, звільняли з ув'язнення тощо. Проте загалом така підтримка в Радянському Союзі сприймалась вороже, спричиняла тиск та переслідування творчих людей. Не зважаючи на це, влада так чи інакше змушена була рахуватись з тим, яке враження складалось на Заході про становище в СРСР з правами людини і це допомагало творчим людям в їхній боротьбі за право бути поза ідеологією, за свободу творчої самореалізації, що є невід'ємною складовою закріплених у міжнародному праві прав людини.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2605: Українська Республіканська рада професійних спілок; оп. 8. (продовження). Документальних матеріалів постійного зберігання за 1963–1965 рр. – Т. 3; спр. 5082: Довідка Уккдрпрофу про участь групи майстрів мистецтва України і заслуженого самодіяльного ансамблю «Ятрань» в проведенні днів України в Франції у 1966 р. – 7 арк. 2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. Центральний комітет Компартії України; оп. 11: Протоколи засідань Політбюро і Секретаріату ЦК Компартії України і матеріали до них. 1981–1991; спр. 602: Протокол № 65 засідання Політбюро ЦК КПУ. 12 квітня 1983 р. – 124 арк. 3. ЦДАГО України. – Оп. 32: Документи загального відділу ЦК Компартії України (несекретна частина). 1970–1991; спр. 389: Справки отдела культуры по письмам партийных и общественных организаций по вопросам работы учреждений искусства и художественных коллективов о музыкальной и театральной критике. Пропаганда украинского искусства за границей. 18 січня – 29 грудня 1975 р. – 145 л. 4. Голомшток И. Тоталитарное искусство / Голомшток И. – М.: Галарт, 1994. – 296 с. 5. Криворучко С. Лебединая песня Анатолия Соловьяненко / Криворучко С. // Слов'янське віче – XXI століття. – 2000. – № 1. – С. 185–187. 6. Найден О. Мистецтво не бачити / Найден О. // Критика. – 2000, травень. – С. 15–19. 7. Нечистими руками // Культура і життя. – 1972, 30 січня. 8. Попович М. В. Червоне століття / Попович М. В. – К.: Видавництво «АртЕк», 2007. – 888 с. 9. Снегирев Г. Роман-донос / Снегирев Г. – К.: Дух і Літера, 2000. – 495 с. 10. Станішевський Ю. О. Окрилені генієм Павла Вірського / Станішевський Ю. О. // Музика. – 1997. – № 5. – С. 17. 11. Швачко Т. Ювілей київського балету / Швачко Т. // Музика. – 1997. – № 2. – С. 19. 12. Шевченко Т. «Хто такий Сергій Параджанов?» Спогади Святослава Іванова / Шевченко Т. // Українська культура. – 1999. – № 3. – С. 2–5.

Владлен Орлов

Глобальні фактори активізації нових релігійних течій в Україні

Здійснено аналіз основних факторів проникнення та активізації діяльності нових релігійних течій та особливостей їх співіснування з історичними конфесіями України, відображеному у науковому доробку.

The analysis of the main factors of penetration and activation of new religious movements and the peculiarities of their coexistence with the traditional confessions of Ukraine are done in the article, as reflected in the scientific heritage.

Процес поширення нових релігійних течій (надалі – НРТ) в Україні пов'язано зі складним процесом трансформації, котрий розпочався у період «перебудови» й активно продовжився у першій половині 1990-х років. Цей фактор пов'язаний та є суголосним із глибинними ідеологічними трансформаціями, активним відступом від марксистсько-ленінської ідеології та особливим інтересом до знівельованого, однак не знищеного релігійного фактору. Одночасно Україна та її релігійний ландшафт починає активно впливати і корегувати внутрішньо релігійну ситуацію та загальновітові

релігійні тренди, які зумовили кризові явища у традиційних релігіях та сприяли формуванню нових релігійних течій, простеження яких є надзвичайно актуальним, тому що, як внутрішні так і зовнішні чинники сприяли появі та розповсюдженню нової релігійності.

У подібних умовах відбувається фундація нової релігійності на українському ґрунті. Україна пройшла нелегкий шлях перетворення від частини великої імперії до незалежної держави, пережила руйнування старої тоталітарної системи і відстояла своє прагнення до утвердження нової

моделі розвитку, як прояву демократії західного зразка [5, с. 279]. Таким чином, здобуття Україною незалежності тісно пов'язано із зростанням ролі релігійних інституцій у розвитку громадянського суспільства.

На даний момент не відчувається дефіциту у дослідженнях нових релігійних течій в Україні релігієзнавчого, культурологічного, історичного та філософського спрямування, зокрема висвітлення важливих сюжетів, пов'язаних новою релігійністю: їх появою, розгортанням, особливостями та закономірностями функціонування, проблемами адаптації та співіснування з історичними, для України, конфесіями тощо. Варто відзначити напрацювання таких вітчизняних дослідників як: М. Бабій, О. Карагодіна, В. Єленський, А. Колодний, В. Левенець, Г. Лозко, Л. Филипович, М. Шмігельський та інші. Однак, відчутною є недостатня кількість сучасних історіографічних нарацій. Так, українські дослідники М. Бабій, О. Карагодіна, А. Колодний, П. Косуха та Л. Филипович сконцентрували увагу на особливостях географічного розташування України, яке (на їх думку) є певним стимулятором для поширення НРТ [22, с. 18].

Магістральною проблемою нашого дослідження є визначення особливостей появи та діяльності громад НРТ в Україні та впливові загальносвітових процесів на український релігійний ґрунт.

У різні епохи під впливом змін суспільно-політичних умов у традиційних релігіях різних країн світу відбуваються суттєві зміни, наслідком яких і є поява НРТ. Російський учений-релігієзнавець Є. Балагушкін стверджує, що нетрадиційні релігійні утворення існували завжди, а найбільшого поширення досягали у часи суспільно-політичних та культурних зрушень [3, с. 5]. Українська релігієзнавець Л. Филипович, зауважує, що «... практично всі релігії ХХ ст. переживали потужний процес еволюції» [9, с. 821].

Зміни віросповідної догматики, обрядовості, організаційної структури традиційних релігій, навіть доволі радикальні, повернення до магії та окультизму, не приводять до її загибелі та зникнення. Найчастіше це викликає зворотний ефект, такий як поживлення релігійних почуттів і настроїв, посилення релігійної активності населення [3, с. 27].

Визначальним чинником є те, що активізація, апогей розвитку нової релігійності одного і того ж періоду у різних країнах припадає на різні часові проміжки, що обумовлено різними соціокультурними умовами їх існування. Так, підйом релігійних новацій сучасного періоду раніше розпочався у Японії, в 1950–1960-х роках; у 1960–1970-х роках, коли в США і країнах Західної Європи нова релігійність досягла піку свого розвитку, на території СРСР відбувалося його формування, яке з кожним роком набирало сили та енергії і чекало сприятливих соціокультурних передумов для активізації та поширення. Наприкінці 1980 – на початку 1990-х років, коли західноєвропейська хвиля нової релігійності вже пішла на спад, розпочався її підйом на території СРСР, а після його розпаду в 1991 році – у країнах пострадянського простору.

Останнє десятиліття ХХ ст. стало початком глибоких змін в ідеології та світосприйнятті населення країн пострадянського простору. У цей час відбулася переоцінка цінностей та ідеалів, які протягом семи десятиліть офіційно панували у духовній культурі і визначали суспільно-політичне життя країни. З часу розпаду СРСР змінився соціокультурний та політичний статус релігії. Завдяки прийняттю нового демократичного законодавства про свободу совісті, відсутності дискримінації та переслідувань з боку держави, відбулися зміни у розвитку традиційних конфесій, повернення раніше заборонених церков, наприклад Української Греко-Католицької Церкви

(УГКЦ) та Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) [27, с. 11–12]. У повсякденному і суспільному житті вона вже не сприймалась, як щось особливе і небезпечне. Відродження церковних традицій змінило саме ставлення до релігії, значно менше стало тих, хто мав сумніви відносно її величезного значення на всіх рівнях розвитку людства.

Українська релігієзнавець Г. Лозко вважає, що «повернення до традиційної віри є незначною справою. Значно важливіше відновити знищену культуру» [15, с. 80]. Так, одним із факторів підвищення інтересу до релігії є початок відродження культурної спадщини, обрядовості, відбудови церков, широко розпочатого церковного будівництва.

Протягом ста п'ятдесяти років надзвичайно поширеною та домінуючою була концепція згорання ролі релігії у суспільстві, процес секуляризації релігійного суспільства у світське, але, засвідчуючи не співмірність цієї тези, поява нових релігій підтверджує існування релігії у суспільстві, але у іншій формі та є своєрідним виявом зростання ролі релігійного фактора у повсякденному житті [31, р. 18].

Є. Балагушкін зазначає, що збільшення активності і впливу релігійного фактора у житті суспільства не залишили жодних сподівань на його зникнення у «майбутньому царстві розуму і справедливості» [3, с. 12]. Аналогічна думка американського дослідника Х. Казанови про те, що пануюча теза соціологів про обмеження впливу релігії, аж до її ліквідації, як традиційної інституції, у 1960–1970-х роках не виправдалася і була повністю спростована [30, с. 5]. Більше того, відбувався процес активного проникнення релігії у внутрішньополітичне життя країни.

Феномен НРТ характерний для сучасного вестернізованого світу, особливістю якого є поширенням західних, європейських цінностей, відсутність консервативних, непорушних форм, багатукладність та дискусійність нових утворень, які виступають проти пануючої традиції.

На новітньому етапі поширення НРТ, у загальносвітовому контексті, безумовно пов'язано з процесами переходу до постмодернізму. Нові релігії постають у новому тисячолітті, як своєрідний засіб пристосування до трансформаційних процесів, які відбуваються в суспільстві [7, с. 33]. На думку російського юриста, А. Мещерякової, релігійні об'єднання виконують роль однієї з ланок, які пов'язують громадянське суспільство та державу [18, с. 201]. Релігія взагалі постає як соціально регулююча інституція не тільки для України, як й для інших країн світу. Так на думку українського релігієзнавця А. Колодного «...поява нових релігійних течій – це явище не суто українське, а світове. У ньому проявляється особливість духовного життя в епоху постмодернізму...» [6, с. 5]. На пострадянському просторі, коли зникли заборони на релігійні вірування, церковну службу, відбувається зворотній процес: з'явилась мода на релігійність, звернення до релігії без чіткого релігійного самовизначення, без впевненості у своєму віруванні, просто наслідуючи модним тенденціям.

Протягом 1990-х років в Україні спостерігалось збільшення чисельності нових релігійних утворень, які змогли задовольнити духовні потреби більше п'ятисот тисяч громадян.

Розглядаючи причини виникнення та поширення НРТ в Україні, український дослідник М. Шмігельський для глибини аналізу пропонує послідовно розглянути загальноцивілізаційні причини, які характеризують процеси, що відбувалися у країнах світу з другої половини ХХ століття, потім перейти до аналізу змін, які склалися в Україні після проголошення незалежності, і після цього перейти до розгляду чинників, які детермінували розповсюдження неохристиянських громад [28, с. 9].

Український науковець А. Колодний виокремив ряд особливостей, які сприяють поширенню НРТ на українських теренах: «1) поліконфесійність української релігії; 2) НРТ як міське явище (у селах, де збереглися сталі традиції, населення незмінно і безапеляційно схильється перед традиційними релігіями, і поширення нових релігійних течій майже неможливе); 3) частина населення, яка раніше індивідуально ставилася до релігії, у нових умовах швидше за все, віддасть перевагу новій релігійності, які виявляють більше зацікавленості і уваги до майбутніх adeptів; 4) позаконфесійна релігійність (частина населення має бажання виявляти свою віру лише частково, у те, що хоче вірити, без дотримання чітких правил)» [11, с. 246–247].

Українська релігієзнавець В. Бодак, відзначивши як позитив багатоконфесійність України, зауважила, що подібна ситуація може стати причиною не лише для конфліктів, а й для її збагачення [4, с. 273]. у цьому контексті слушною є позиція вітчизняного історика В. Литвина, котрий зазначив, що «Україна була і залишається поліконфесійною державою..., для якої ідея державної релігії залишається непродуктивною» [14, с. 745].

Характерною особливістю феномену нової релігійності є її універсальність: на українському релігійному просторі функціонують різноманітні релігійні спільноти, зокрема й ті, що втратили свій національний характер і займаються місіонерською діяльністю [1, с. 206].

Для української ментальності характерні давні традиції віротерпимості. Український народ завжди визнавав право на існування інших релігій. І водночас Україна не захищена від впливів зовнішніх ідей. Відкритістю українців, їх бажанням пізнати світ, вивчити мови, мати престижну високооплачувану роботу за кордоном іноді користуються представники новітніх релігійних рухів. Активна діяльність зарубіжних місій, іноземних місіонерів, проповідників, дієва матеріальна допомога сприяли поширенню в Україні НРТ.

Характерною особливістю феномену нової релігійності є її універсальність: на українському релігійному просторі функціонують різноманітні релігійні спільноти, зокрема й ті, що втратили свій національний характер і займаються місіонерською діяльністю яка поряд із рядом важливих причин творення та активізації нової релігійності є визначальним чинником її поширення на українському ґрунті.

Як підкреслює В. Єленський, характерним для України є той чинник, що нові релігійні течії розпочали своє поширення, пройшовши певний, нелегкий період пристосування до соціуму [8, с. 386].

Сучасні нові релігійні течії, поширюючись на українському ґрунті, поступово переходять до етапу стабілізації. Дослідники не виключають можливості довготривалого шляху імплементації НРТ в українське релігійне середовище [29, с. 19].

Українські дослідники М. Бабій, О. Карагодіна, А. Колодний, П. Косуха та Л. Филипович сконцентрували увагу на особливостях географічного розташування України, яке є певним стимулятором для поширення НРТ [22, с. 18].

Нові релігії розглядаються як контркультура молоді Заходу, внаслідок якої люди повністю присвятили себе самореалізації, віддавши перевагу «індійським утопіям» (автор – Б. Ф.), що у ієрархічному устрої кришнаїтів розглядається, як основа духовної свободи [25, с. 46].

Білоруський дослідник О. Гурко також вважає процес змішування об'єднання та всепроникнення елементів східних і західних культур, важливою причиною появи НРТ [7, с. 61]. Цікавою є позиція Л. Филипович, яка наголосила

що «нові релігії – це закономірне явище, яке детерміноване багатьма факторами. Серед найбільш глобальних причин сучасних релігійних трансформацій – взаємовпливи різних культурних світів і, як результат, усвідомлення людством, своєї розірваності за релігійною ознакою, бажання подолати останню, об'єднавши всі релігії в одну» [26, с. 67–68].

Прихильники нових релігійних рухів прагнуть знайти у неорелігіях нові духовні цінності, можливості для духовного вдосконалення. Аналіз причин виникнення, поширення та діяльності в Україні, кількісна оцінка нетрадиційних релігійних рухів допомагає зрозуміти сутність цього явища у світовому та національному масштабах [2, с. 790]. Саме на можливості особистісного самовдосконалення, що займає вагоме місце у громадах НРТ, концентрує увагу американський дослідник релігії Дж. Г. Мелтон [17, с. 13]. Недаремно більшу життєстійкість і пристосованість до складних умов соціуму (як на Заході, так і в країнах пострадянського простору) виявляють ті НРТ, які виявляють більшу зацікавленість конкретною особистістю та її духовному зростанню. Вони активно займаються благодійною, просвітницькою діяльністю, поширюють релігійну літературу з викладом своєї релігійної доктрини. Вони зацікавлені у визнанні їх державі і здійснюють це через реєстрацію в органах влади, а також через встановлення стосунків з історичними релігіями та іншими новими релігійними течіями та рухами [13, с. 208].

Діяльність релігійних проповідників, здебільшого, закордонних, є важливим фактором поширення нової релігійності і, взагалі, зростання ролі релігії на пострадянському просторі [20, с. 93]. Слід зауважити, що як історичні конфесії, так і різноманітні релігійні організації, які інтенсивно займаються місіонерською діяльністю, прагнуть залучити якнайбільше віруючих і значно поширити свій вплив. У першій половині 1990-х років до України прибула велика кількість закордонних місіонерів. Під виглядом різних семінарів, конференцій, університетів, курсів свою діяльність проводили американські, європейські, японські і навіть африканські проповідники.

Вони уміло скористалися становищем України, яка потерпала від соціально-економічних негараздів, недосконалості законодавства, розбратом в українському православ'ї та політики «відкритих дверей», проголошеної українською державою [24, с. 100].

Російський історик М. Монгуш також констатувала наявність політики «відкритих дверей» у сфері релігії на початку 1990-х років, виокремивши при цьому позитивні та негативні сторони цього питання. До позитивних сторін варто віднести реалізацію політики свободи совісті, до недоліків – використання східних, буддистських традицій. А також істотним негативом є те, що керівники нових релігійних громад, задля власного збагачення штучно нівелюють зміст віровчення (інколи навіть не розуміють його суті), акцентують увагу на зовнішній ритуальній стороні [19, с. 122–123].

М. Новиченко додає, що місіонерська діяльність зарубіжних місій, центрів на «посттоталітарному просторі» скоріше нагадує тиск, часто виходить за рамки закону і не завжди рахується з історичними традиціями українського народу [21, с. 17–18].

Духовне засилля (експансія) закордонних місіонерів нерідко здійснювалося через систему державних засобів масової інформації, освітніх закладів. Так, лише протягом 1995 року – першого півріччя 1996 року обсяг ефірного часу передач зарубіжних місіонерських організацій на Українському радіо становив 85 годин. У 1993–1995 роках міжнародна місія «Церкви об'єднання» (Муна) активно взаємодіяла з Міністерством освіти України Саме за його

сприяння проводилися семінари та конференції з науковцями, викладачами, студентами. В 1995 році у багатьох містах України за закордонні проповідники проводили так звані конференції з підготовки «педагогічних кадрів нового типу». У Києві подібний захід був проведений в Республіканському будинку учителя [24, с. 128–129].

У лютому 1995 року в Сумах діяла велика група американських «учителів-лінгвістів». Вони були запрошені міським відділом народної освіти для навчання англійської мови, але діяльність «спеціалістів» не мала жодного відношення до офіційного статусу свого перебування в Україні. Всі вони виявилися професійними місіонерами і займалися виключно релігійною пропагандою. Головною ж метою місіонерських зібрань була підготовка «кадрів нового типу» для створення релігійних шкіл на базі державних навчальних закладів України [24, с. 101–102].

Український дослідник В. Матвеев пов'язує поширення нових релігійних організацій, зокрема, східного походження, з активною діяльністю закордонних місіонерських організацій [16, с. 30].

Деякі неорелігійні організації поєднують свою культурову діяльність з функціями, спрямованими на фізичне, психічне оздоровлення, пізнання людської особистості, вони включають елементи йоги, медитації, цілительства, що приваблює багатьох прихильників. Російський історик, буддолог М. Абаєв вказує, що НРТ визнають велике значення практичних методів саморегуляції, засобів тренування психічних та вегетативних функцій організму [1, с. 5].

Але діяльність місіонерських закордонних центрів релігійних нівелює право особистості на вибір приналежності до релігійної конфесії. Часто НРТ користуються відсутністю можливості такого вибору. Білоруський науковець В. Позняков пропонує поставити традиційні і нетрадиційні релігії у рівні умови і зауважує важливість політики невтручання у світогляд пересічної людини і у процес релігійного вибору [23, с. 22].

Отже, причини бурхливої активізації НРТ – загальна орієнтаційна криза євроцентристських цивілізацій, що породжує намагання синтезувати західні та східні релігійні традиції та інтенсифікує релігійні експерименти; віддаленість (роз'єднаність) величезної маси населення пострадянських країн від автохтонної духовної традиції; загальна духовна криза, брак стрижневих ідей та загальнозначущих цінностей; розрив у соціальному досвіді і ціннісних засадах між поколіннями; ослаблення історичних Церков і нерозвиненість їх місіонерських структур; потужний тиск закордонних місій, які мають серйозні фінансово-організаційні можливості впливати на пострадянський простір, позбавлений «антикультуристського» імунітету. Таким чином, особливості української історії, ментальності є однією з важливих причин появи нетрадиційних релігій. Після здобуття незалежності у 1991 році Україна почала входити у світову співдружність, у світовий релігійний простір, ставши причетною до змін, що відбуваються у суспільному житті людства. Переважаючий відсоток факторів активізації та поширення НРТ має загальносвітовий рівень, тобто характерна для всіх країн світу. Вхідження України у світову співдружність та велика кількість визначальних чинників роблять її причетною до всіх процесів загальносвітового релігійного розвитку.

1. Абаєв Н. В. Чань-буддизм и культура психической деятельности в средневековом Китае / Николай Вячеславович Абаев. – Новосибирск: Издательство Наука. Сибирское отделение, 1983. – 125 с. 2. Академічне релігієзнавство: підруч. [для студ. виш. навч. закл.] / [за наук. ред. А. М. Колодного]. – К.: Світ знань, 2000. – 862 с. 3. Балагушкін Е. Г. Проблемы морфологического анализа религий / Евгений Геннадьевич Балагушкин. –

М.: Институт философии РАН, 2003. – 218 с. 4. Бодак В. Релігія і культура: взаємодія та взаємовпливи: [монографія] / Валентина Бодак. – К.: Дрогобич: Коло, 2005. – 305 с. 5. Вівчарик М. М. Українська нація: шлях до самовизначення: [монографія] / Вівчарик Михайло Миколайович, Панченко Петро Пантелеймонович, Чмихова Валентина Іванівна. – К.: Вища школа, 2001. – 287 с. 6. Гудзик К. Не судити, а вивчати новітні релігійні рухи / Клара Гудзик // День. – 2003. – 6 травня. – С. 5. 7. Гурко А. В. Новые религии в Республике Беларусь: генезис, эволюция, последователи: [монография] / Александр Викторович Гурко. – Минск: Издательство Минского института управления, 2006. – 276 с. 8. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / Віктор Євгенович Єленський. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – 419 с. 9. Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред. А. Колодного; редкол.: Колодний А. (голова) [та ін.]. – Т. 8: Нові релігії України. – К.: [б. в.], 2010. – 828 с. 10. Класики мирового религиоведения / [пер. с англ., нем., фр., сост. и общ. ред. А. Н. Красникова]. – М.: Канон+, 1996. – 496 с. – (История философии в памятниках; Т. 1.: Антология). 11. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах / Анатолій Миколайович Колодний. – Л.: Сполом, 2005. – 336 с. 12. Колодний А. М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції / Анатолій Миколайович Колодний. – К.: Світ знань, 1999. – 52 с. 13. Левенець В. Неорелігії: мода чи виклик часу? / Василь Левенець // Суспільно-політичні виміри релігійних процесів в Україні: зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 квіт. 2008 р., Чернівці / за заг. ред. В. О. Балуха [та ін.]. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 207–209. 14. Литвин В. М. Історія України: [підручник] / Володимир Михайлович Литвин. – [4-е вид. допрац. та доповн.]. – К.: Наукова думка, 2010. – 829 с. 15. Лозко Г. Українське язичництво / Галина Лозко. – К.: Український центр духовної культури, 1994. – 96 с. 16. Матвеев В. О. Проблема самореалізації особистості в сучасному кришнаїзмі: [монографія] / Віктор Олексійович Матвеев. – К.: КНПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. – 234 с. 17. Мелтон Дж. Г. Рамта и его Школа древней Мудрости: Путь к просветлению / Джон Гордон Мелтон; [пер. с англ.]. – М.: ООО Издательство «София», 2011. – 256 с. 18. Мещерякова А. Ф. Реализация принципа светскости как фактор формирования гражданского общества / Анна Федоровна Мещерякова // Правовые основы формирования гражданского общества в современной России: сб. научн. трудов по материалам всерос. науч.-практ. круглого стола / под общ. ред. А. В. Малько, К. А. Струсь. – Екатеринбург: Саратов; М.: РИА КМВ, 2010. – С. 199–205. 19. Монгуш М. В. Ламаизм в Туве: историко-этнографическое исследование / Марина Васильевна Монгуш. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1992. – 144 с. 20. Новикова Л. Г. Основные характеристики динамики религиозности населения / Лидия Георгиевна Новикова // Социологические исследования. – 1998. – № 9. – С. 93–98. 21. Новиченко М. Міжконфесійні конфлікти в Україні: причини і наслідки / Микола Новиченко // Людина і світ. – 1995. – № 9. – С. 16–18. 22. Нові релігійні течії і культури в сучасній Україні (за матеріалами соціологічних досліджень) / [Бабій М., Карагодіна О., Колодний А., Сосуха П., Филипович Л.] // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 1. – С. 17–23. 23. Позняков В. В. Нетрадиционная религиозность и дети: проблемы и профилактика: краткое учебное пособие [для педагогов] / Владимир Владимирович Позняков. – Минск: Администрация Советского района. Отдел образования, 2000. – 59 с. 24. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / [П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський]; відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 210 с. 25. Фаликов Б. Монастырь на колесах / Борис Фаликов // Наука и религия. – 2010. – № 11. – С. 44–49. 26. Филипович Л. Неохристиянська релігійність в умовах конфлікту ідентичності / Людмила Филипович // Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні: [науковий щорічник / за заг. ред. А. Колодного, М. Бабія]. – К.: [б. в.], 2005. – С. 66–80. 27. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали (до 20-ї річниці незалежності України) / [ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Борзяк, Г. І. Гончарук та ін.]; НАН України. Інститут історії України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – К.: Інститут історії України, 2011. – 626 с. 28. Шмігельський М. В. Особливості та тенденції поширення і розвитку новітніх християнських течій в Україні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Михайло Васильович Шмігельський. – Острого, 2007. – 20 с. 29. Шуба О. В. Релігія в етнопольному розвитку України (політологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / Олексій Васильович Шуба. – Л., 1999. – 30 с. 30. Casanova J. Public Religions in the Modern World / José Casanova. – Chicago-London: The University of Chicago Press, 1994. – 320 p. 31. Ireland's New Religious Movements / ed. by O. Cosgrove, L. Cox, C. Kuhling, P. Mulholland. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2011. – 425 p.